

СУБ'ЄКТНО-КОМУНІКАТИВНИЙ ПІДХІД ДО ОСОБИСТОСТІ

Прищак Микола Дем'янович

к.пед.н., доцент, доцент кафедри філософії та гуманітарних наук

Вінницький національний технічний університет

м. Вінниця, Україна

m_pryschak@ukr.net

Вступ./Introduction. Незважаючи на те, що на рубежі ХХІ століття дослідження проблеми суб'єктності особистості в українській психолого-педагогічній науці активізувалися (О. Бондаренко, І. Гуляс, З. Карпенко, С. Кузікова, Н. Надюк, І. Нікітіна, В. Татенко, І. Тітов, С. Шехавцова), кількість та якість наукових праць, у яких дослідники намагаються визначити суть та зміст суб'єктності особистості, розробити систему та створити модель суб'єктності особистості, які би відповідали сучасним викликам трансформації буття людини (особистості) є незадовільною.

У сучасній вітчизняній науці про людину суб'єктний підхід – один із провідних у методологічному плані. Але його ефективність онтологічно, телеологічно, аксіологічно та методологічно обмежується домінуванням філософії свідомості (свідомості «Я») та діяльнісного підходу до буття людини.

Мета роботи./Aim. Метою роботи є дослідження причин та чинників становлення суб'єктно-комунікативного підходу до особистості.

Матеріали і методи./Materials and methods. Для досягнення поставленої мети був використаний теоретичний аналіз літератури з метою систематизації, порівняння та узагальнення поглядів науковців на процес становлення комунікативної парадигми буття людини та формування на її основі суб'єктно-комунікативного підходу до особистості.

Результати і обговорення./Results and discussion. Філософія свідомості (Р. Декарт, І. Кант, Г. Гегель та ін.), яка приділяла значну увагу людині як «суб'єкту свого буття» сама же і зруйнувала цей суб'єкт. Причиною цього стали

не зовсім коректні принципи, які були покладені в основу філософії свідомості, зокрема: абсолютизація свідомості «Я», ігнорування «Іншого», монологізм, раціоналізм, авторитаризм, імперативність суб'єкта, що, як не парадоксально звучить, логічно вело до перетворення «людини-суб'єкта» в «людину-об'єкт».

Філософія свідомості також стала передумовою розробки діяльнісної парадигми буття людини (К. Маркс), яка примітивізувала погляд на природу людини, зокрема намаганням «знецінити» роль її духовно-сміслової сфери.

Але потрібно зазначити, що тривалий час (починаючи з кінця ХІХ ст.) в науці про людину відбувається зміна парадигми буття людини. Особливо цей процес активізувався у другій половині ХХ ст. та став початком етапу методологічного повороту від класичної парадигми «філософії свідомості» до парадигми «філософії комунікативної свідомості» (комунікативної парадигми) [1; 2; 3; 4].

На основі аналізу трансформації парадигми сутнісних основ буття людини (від філософії свідомості (свідомості «Я») до філософії комунікативної свідомості (свідомості «Я – Інший») та обґрунтування визначальної ролі комунікативності в бутті людини, ми прийшли до висновку, що онтологічною, телелогічною та аксіологічною основою буття людини є не «дія», «діяльність», «активність», а «взаємодія» («співдія»), яка характеризує «діяльнісний, «активнісний», «процесуальний» аспект явища комунікативності.

Адже, діяльнісна парадигма сутності буття людини (як би ми її не видозмінювали та не осучаснювали) в своїй глибинній основі базується на філософії свідомості (свідомості «Я»). Комунікативна парадигма сутності буття людини базується на філософії комунікативної свідомості (свідомості «Я – Інший»). Свідомість «Я» актуалізується в системі «Я дію», а свідомість «Я – Інший» актуалізується у системі «Я взаємодію» («Я співдію»). Це означає, що діяльнісний аспект буття людини не втрачається, поняття «діяльність» стає складовою поняття «взаємодія», яке в свою чергу є процесуально-діяльнісною характеристикою поняття «комунікативність».

Ще одним аргументом на користь концепта комунікативності є те, що всі наявні суб'єктні підходи до розвитку особистості акцентують увагу на ролі комунікації як важливого компоненту конструкту особистості, надаючи їй не тільки традиційного статусу інформаційних, інструментальних, педагогічних чинників розвитку особистості, а й статусу онтологічності.

Трансформація поглядів на сутність буття людини створює передумови для визначення комунікативності (взаємодії) онтологічною, телеологічною, аксіологічною основою сутності та розвитку буття людини та методологічною основою наукових (філософських, психологічних, педагогічних тощо) його досліджень.

Дослідження нами комунікативної трансформації буття людини (особистості) засвідчує процес зародження та легітимації комунікативної парадигми буття людини (особистості).

Але, аналіз явища та поняття комунікативності (взаємодії), в дослідженнях вчених з питань комунікативних засад буття людини (особистості), показує певну «незавершеність», «неповноту» буття людини, невизначеність ролі суб'єктності особистості (суб'єкта) в системі комунікативної свідомості та взаємодії «Я – Інший», не вистачає важливої характеристики, що визначає буттєвість людини – людськість як Самість, а з іншого боку, не вистачає характеристики, яка визначає джерело саморозвитку, активності та взаємодії особистості, визначає «організаційний центр» та механізм саморозвитку особистості, які роблять людину Самістю. Психологія та педагогіка такою умовою, джерелом, механізмом, а в кінцевою плані критерієм, визначає – суб'єктність людини (особистості), основою якої є свобода.

Суб'єктність та комунікативність це дві взаємовизначальні, взаємозалежні, взаємодоповнювальні інтегральні властивості буття людини, зокрема буття особистості.

Саме суб'єктність як мотиваційний, інтеграційний, регулятивний, координаційний центр життєтворчості та життєдіяльності людини, актуалізує як розвиток особистості, так і ефективність її комунікативності (взаємодії) у світі.

Акцент на розвитку суб'єктності особистості створить умови, які забезпечать розвиток в особистості комунікативних якостей, а саме, комунікативна свідомість «Я – Інший», активність, діалог, співробітництво, любов, позитивне ставлення та самоставлення, відповідальність та ін.

С. Шеховцова вбачає такий зв'язок суб'єктності з явищами комунікативності: суб'єктність визначається системою відносин з іншими людьми; суб'єктність – це неподільна цілісність спілкування, діяльності, самосвідомості й буття; суб'єктність є динамічним началом, яке не існує поза самою взаємодією – міжособистісною, соціальною, діяльнісною; суб'єктність є категорією інтерпсихічною [5].

Специфіка суб'єктності особистості проявляється в процесі її життєдіяльності та розуміється як «узагальнена форма взаємодії людини зі світом» [6, с. 35]; розкриття, розвиток осередку суб'єктності здійснюється в процесі «співбуттєвої спільності» з іншими суб'єктами [7, с. 34]; тільки в результаті більш чи менш добровільної, ініціативної і цілеспрямованої взаємодії окремих суцільних як носіїв суб'єктності можливий прогрес, розвиток, і, власне, виникнення нових форм, способів і рівнів специфічно людського буття [8, с. 338]; у теоріях особистості «категорія суб'єкта з'являється там, де актуалізується потреба дослідника пояснити психічні феномени, які виникають у процесах взаємодії людини зі світом» [9, с. 36]; однією з основних проблем, що розгортаються в історії психології, є проблема суб'єктності людини, тобто її можливостей управляти логікою своєї долі, можливостей взаємодії із силами зовнішнього світу [10, с. 252].

Комунікативність (взаємодія) є також важливим аспектом внутрішнього буття означення та розвитку суб'єктності особистості. Розвиток і здійснення себе в системі відносин «Я – Я» складає суть процесу самовизначення особистості як суб'єкта, а самоспілкування – це важливий засіб самоздійснення [7, с. 53].

Комунікація (взаємодія) «Я – Інший» як комунікативність, є, як ми вже зазначали, буттєвою, телеологічною, аксіологічною та процесуальною основою суб'єктності. Вже в явищі та понятті «Я» як елементі комунікативної свідомості

та взаємодії «Я – Інший», закладено суб'єктну визначеність особистості. Формула «Я – Інший» є формулою суб'єктності. Комунікативна свідомість «Я – Інший» дає можливість усвідомити себе суб'єктом життєтворчості та життєдіяльності. Але з іншого боку, «Я» усвідомлює суб'єктність та цінність «Іншого». «Я – Інший» як комунікативність (взаємодія) актуалізує «Я» як суб'єкта внутрішньоособистісної та зовнішньоособистісної комунікативності (взаємодії), але при цьому, «Інший» також актуалізується як суб'єкт.

Визначення комунікативності як «процесу та стану взаємодії людини з внутрішнім і зовнішнім світом, на основі яких «Я» (в системі взаємодії «Я – Інший») усвідомлює себе, відкриває та актуалізує свою онтологічну, аксіологічну та телеологічну «Самість», засвідчує ключову роль «Самості» як суб'єктності особистості у її взаємодії у світі. Тому, поняття «комунікативний підхід», по своїй природі є «суб'єктно-комунікативним підходом».

Тільки особистість як носій суб'єктності, суб'єкт взаємодії в системі «Я – Інший», суб'єкт життєтворчості та життєдіяльності, наближає людину до самоактуалізації своєї смислової, онтологічної та телеологічної сутності, до ствердження людини в своєму «онтичному статусі» [10, с. 237].

Спробуємо концептуально визначити характеристики суб'єктно-комунікативного підходу як методологічної основи дослідження особистості:

- суб'єктно-комунікативний підхід є системою комунікативної свідомості та взаємодії «Я – Інший»;
- суб'єктно-комунікативний підхід (комунікативність «Я – Інший») ставить питання суб'єктності людини (особистості), процес взаємодії, дискурсу («–») між «Я» та «Іншим» актуалізує питання та відповідь про міру «Я» – міру суб'єктності у комунікативності «Я – Інший»;
- суб'єктно-комунікативний підхід долає абсолютизацію «центровості» людини у світі, яка привела до переоцінки людиною своїх можливостей, своєї ролі в системах «людина – природа», «людина – суспільство»;
- суб'єктно-комунікативна система «Я – Інший» позбавлена крайнощів як індивідуалізму так і абсолютизації соціального;

– тільки суб'єктно-комунікативна система «Я – Інший» актуалізує такі явища та цінності як духовність, свобода, віра, любов, дружба, толерантність, повага, довіра, співчуття, співпереживання, доброзичливість, зацікавленість, розуміння, діалог, взаємодія, співробітництво, співтворчість тощо;

– комунікативність, на основі дискурсу, ставить і вирішує питання легітимації ідеалів, цінностей, моральних принципів та їхніх критеріїв. Тому суб'єктно-комунікативний підхід акцентує увагу на необхідності розвитку в особистості світоглядної установки на діалогічний, дискурсивний спосіб їх легітимації та знання, уміння, навички актуалізації цієї установки;

– тільки суб'єктно-комунікативна система «Я – Інший» ставить питання відповідальності за Іншого, тому суб'єктно-комунікативна парадигма освіти апріорно спрямована на розвиток в особистості відповідальності в різних системах взаємодії, включаючи систему «людина – природа»;

– суб'єктно-комунікативний підхід є методологічною основою педагогічних теорій: педагогіка дитиноцентризму, педагогіка співробітництва, гуманістична педагогіка, педагогіка толерантності, особистісно зорієнтоване навчання та виховання, суб'єкт-суб'єктний підхід.

Висновки./Conclusions. Дослідження процесу трансформації буття людини та проблеми, які виникають в процесі розробки суб'єктного підходу до особистості, засвідчують необхідність розробки суб'єктно-комунікативного підходу до буття людини (особистості), який, на нашу думку, може стати ефективним методологічним принципом розробки теорії особистості та цілісної моделі суб'єктності особистості.

Список літератури

1. Єрмоленко А. М. Комунікативна практична філософія: підручник / Єрмоленко А. М. – К. : Лібра, 1999. – 488 с.
2. Малахов В. А. Етика спілкування: навч. посібник / Малахов В. А. – К.: Либідь, 2006. – 400 с.

3. Ситниченко Л. А. Першоджерела комунікативної філософії / Ситниченко Л. А. – К. : Либідь, 1996. – 176 с.

4. Прищак М. Д. Концепт комунікативності як методологічна основа дослідження суб'єктності особистості / Прищак М. Д. // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія: Педагогіка і психологія: Зб. наук. праць. – Випуск 63. – Вінниця: ТОВ «Нілан ЛТД», 2020. – С. 202 – 209.

5. Шехавцова С. О. Суб'єктність у педагогічному аспекті: теорія і практика / Шехавцова С. О. – Полтава : ПУЕТ, 2016. – 414 с.

6. Надюк Н. Специфіка та атрибутивні основи суб'єктності особистості / Надюк Н. // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Серія: Педагогіка. Психологія. Соціальна робота. – 2012. – № 4. – С. 35 – 38.

7. Нікітіна І. В. Суб'єктне самовизначення молодшої людини в період повноліття: монографія / Нікітіна І. В. – К. : КНТ, 2008. – 192 с.

8. Татенко В. О. Суб'єктно-вчинкова парадигма в сучасній психології / Татенко В. О. // Людина. Суб'єкт. Вчинок: Філософсько-психологічні студії : збірка статей. – К. : Либідь, 2006. – С. 316 – 357.

9. Соціально-психологічні проблеми становлення суб'єкта економічної соціалізації : монографія / [Говорун Т. В., Дембицька Н. М., Зубіашвілі І. К. та ін.]; за наук. ред. В. В. Москаленко. – Кіровоград : Імекс-ЛТД, 2012. – 194 с.

10. Татенко В.О. Сучасна психологія: теоретично-методологічні проблеми : навч. посібник / В.О. Татенко. – К. : Вид-во Нац. авіац. ун-ту « НАУ-друк», 2009. – 288 с.